

צבי פיגוב

לעילוי נשמת סבי מורי
הרב שמואל בן חיים שמעון זצ"ל

אות קין

- א. הקדמה
- ב. מופת כדי שיאמין בהבטחת ה'
- ג. אות בגופו של קין כדי שיאמין בהבטחת ה'
- ד. ה' נתן לו אות להגנתו
- ה. אות בגופו להגנתו
- ו. ה' עשה את קין לאות
- ז. סיכום

א. הקדמה¹

בבראשית (ד, טו) נאמר:

וישם ה' לקין אות.

ונאמרו דעות רבות ושונוות במפרשים ובמדרשים בפשרו של אותו האות. במאמר זה נעסוק
בבעיה זו.

1. האברבנאל (עמוד קכג) מביא מחלוקת מעניינת בדבר יחסו באופן כללי לסיפור קין והבל. בתחילת דבריו הוא מביא את דעת הרמב"ם במורה (חלק ב, פרק ל), ומסביר שהרמב"ם סובר שהסיפור הוא "על צד הצורה והרמז", הכל משל ולא היה (כמו סיפור הנחש ומציאות חוה). אלא, שיש ללמוד מהסיפור לימודים על דרך הרמז והנסתר. הוא מביא גם את דעת הרלב"ג (הוצאת מעליות, עמוד 114-115) החולק על דעה זו, וסובר שאכן הכל היה במציאות: "וכבר טעו בזה המקום קצת המתאחרים, ועשו ציורים בענין קין והבל ושת והפסידו בזה כוונת התורה. וראוי שתדע, שאין ראוי שיעשה ציור בדברי התורה, אלא במקומות אשר יחוייב בהם שיהיו לפי המשל". האברבנאל מביא חמש הוכחות לדעת הרמב"ם (ענין במורה שם, ובהסבר רבינו קרשקש אשר מסביר את הסיפור כמשל). אולם, אחר כך כותב שאין לו ספק שגם הרמב"ם חושב שהסיפור היה כמו שנכתב, ומלבד הפשט יש בו משל וסימן לטבעי בני אדם. בעקבות זה דוחה האברבנאל אחת לאחת את ההוכחות שהביא.

בקונקורדנציה של אבן-שושן בערך "אות" (עמוד 29) מובאים חמישה פירושים :

- א. סימן, ציון.
- ב. ציון לקביעת מועדים.
- ג. מופת, מעשה פלא.
- ד. סמל יחידה צבאית.
- ה. משל.

ציון לקביעת מועדים ודאי לא שייך כאן. כמו כן, ודאי שאין אות קין משמש כסמל יחידה צבאית. בהמשך נראה שהמפרשים חלוקים בעיקר, אם האות היה סימן או מופת, וכן אם היה בגופו של קין או לא. האות עצמו לא נזכר, לכן הפירושים לאות קין מבוססים על סיבת הופעתו, ועל המקורות האחרים בהם נזכר אות. אם נעייין בפסוקים נוכל לראות את הבעייתיות (בראשית ד, יב-טו) :

כי תעבד את האדמה לא תסף תת כחה לך, נע ונד תהיה בארץ. ויאמר קין אל ה': גדול עוני מנשא. הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר, והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני. ויאמר לו ה': לכן כל הרג קין שבעתים יקם. וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אתו כל מצאו.

מדוע שם ה' לקין אות? נראה שסיבת האות צוינה בסוף הפסוק: כדי שלא יכהו כל מוצאו, כפתרון לטענתו: "והיה כל מצאי יהרגני". בצורת האות נחלקו במדרש² (בראשית רבה כב, יב) :

"וישם ה' לקין אות" - ...

רבי יהודה אמר: הזריח לו גלגל חמה.

אמר רבי נחמיה: לאותו רשע היה מזריח לו הקב"ה גלגל חמה? אלא, מלמד שהזריח לו הצרעת, היך מה דאת אמר: "והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקל האת" וגוי' (שמות ד, ח).

רב אמר: כלב מסר לו.

אבא יוסי בן קסרי אמר: קרן הצמיח לו.

רב אמר: עשאו אות לרוצחנים.

רבי חנין אמר: עשאו אות לבעלי תשובה.

רבי לוי בשם רבי שמעון בן לקיש אמר: תלאו ברפיון, ובא מבול ושטפו, שנאמר: "וימח את כל היקום" וגוי' (בראשית ז, כג); כמה דאת אמר: "ויקם קין" וגוי' (שם ד, ח).

2. אין מדרש רבה מהווה מקור לכל הדעות, אך מדרש זה נח כדרך הצגה.

במדרש זה טמונות דעות הפרשנים השונים. נוכל לחלקן חלוקה עקרונית:

1. מופת³ כדי שיאמין בהבטחת ה'.
  2. אות בגופו של קין כדי שיאמין בהבטחתו.
  3. ה' נתן לו אות להגנתו.
  4. אות בגופו להגנתו.
  5. ה' עשה את קין לאות.
- בהמשך, נראה את ההצעות לאופי האות, כאשר נבחן את משמעות הפסוקים והעניין, וכיצד היה משתלב כל פירוש, אילו היה הוא משובץ בפסוק במקום המילה "אות".

ב. מופת כדי שיאמין בהבטחת ה'

זו דעתו של רבי יהודה שאומר שהזריח לו גלגל חמה. ממחלוקתו עם רבי נחמיה עולה, שאף הוא סובר שאות זה נעשה לצורך אמונתו של קין בהבטחה. מחלוקתם היא באופי האות. מדוע היה כאן צורך באות לשם חיזוק הבטחת ה' ("כל הרג קין שבעתים יקם")? נוכל לענות על פי התחלת הדיבור במדרש (שם, יב):

"ויואמר לו ה' לכן כל הרג קין" וגו' - רבי יהודה אמר: נתכנסו בהמה, חיה ועוף לתבוע דמו של הבל. אמר להן: לכן אני אומר - כל הרג קין יהרג.

אם כן, דעת רבי יהודה היא שקין פחד מהנמצאים בארץ שיתבעו את דמו של הבל, וה' עונה לו שמי שיהרוג אותו - ייענש. בכל זאת קין חשש, לכן עשה לו מופת כדי לחזק את לבו⁴.

3. האם יש הבדל בין אות למופת? שני מקורות בספרי חלוקים בדבר: נשא כג: "...אות הוא מופת ומופת הוא אות, אלא שדיברה תורה שתי לשונות". ראה פג: "ונתן אליך אות" (דברים יג, ב) - בשמים, וכן הוא אומר: "והיו לאתת" (בראשית א, יד). 'ומופת' - בארץ, וכן הוא אומר: 'אם טל יהיה על הגזה לבדה' (שופטים ו, לו). הרמב"ן (דברים יג, ב) מבחין בין אות למופת. אות - סימן על דבר שעתיד להיות, דבר רגיל. מופת - דבר מחודש בשנוי טבעו של העולם, לא מוכר. בהמשך דבריו הוא מסביר שהדבר תלוי עבור מי נעשה האות. אם נעשה עבור אדם אשר מאמין בה', אפילו אם הוא מחוץ לטבע נקרא אות (כמו אצל חזקיה), כי אצל אדם המאמין ה' הוא כל יכול. לעומת זאת, אם נעשה עבור אדם לא מאמין - אזי זהו מופת (עיין שם ובדברים לד, יא; וכן ברש"י ואבן עזרא בדברים ד, לד).
4. נעיר, שבמדרשי פילון (עמוד קג) מובא, שחששו היה מהוריו דווקא, כי היה הראשון שגרם להם צער חדש. עד עכשיו לא ידעו מהו המוות, והוא זה שגרם להם את אסונם הראשון. ועיין ברש"י השלם, הוצאת אריאל (עמוד נג, הערה 24). בהרץ (במדבר לה, ז) מובא, שאף בעיר מקלט הבורח חושש שיהרג ביד גואל הדם (וכאן כל העולם הם גואלי דם). בפירוש העמק דבר הובא הסבר מעניין: קין חשש כיוון

נוכל לחזק דעה זו על פי מהלך הפסוקים. טענתו של קין היא, שמאחר שנגזר עליו להיות נע ונד, הסיכויים שייפגע גדולים יותר מאם היה נשאר במקום קבוע. יש לבאר את משמעותו של גלגל החמה: הילקוט שמעוני (ד, לח) מסביר זאת על ידי הפסוק (בראשית א, יד): "ויאמר אלקים: יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה, והיו לאתת ולמועדים". זהו המקום הראשון בו מוזכרת המילה "אות", כאשר הכוונה היא לשמש ולירח. מקור אשר ממנו נוכל לשער את אופי האות, הוא אצל חזקיהו השואל אות (מלכים ב כ, ח-ט):

ויאמר חזקיהו אל ישעיהו: מה אות כי ירפא ה' לי?... ויאמר ישעיהו: זה לך האות מאת ה'... הלך הצל עשר מעלות אם ישוב עשר מעלות.⁵

האות הוא שהשמש זרחה יותר מהרגיל. זריחת החמה היתה אות לקין שה' חפץ בשלומו, שזריחת השמש סימן שלום בעולם (מכילתא משפטים, נזיקין, יג), וסימן הצלה לרוצחים (מכות י, א ועוד).⁶ פירוש זה עונה על כמה קשיים:

- א. למה לא מוזכר בפירוש מה היה האות?
- תשובה: אין האות חשוב. המטרה היא שקין יאמין בהבטחת ה' (רק קין ולא אחר).
- ב. למה כתוב "לקין"?

שידע שמי שהורג נפש, אפילו בשגגה, מאבד את צלם אלוקים שבו. וכותב שם הנצי"ב: "וידוע דחיות ועופות מבינים כמה דברים נסתרים יותר מאדם משום הכי היה להם האות".

5. עיין בתוספות עבודה זרה כא, א ד"ה למשה.

6. עיין בכלי יקר (בראשית ד, ד"ה וישם), אשר מסביר את אות זריחת החמה בדין "אם במחלת ימצא הגנב" (שמות כב, א), שבליילה מותר להורגו וביום אסור. כך גם הזריח הקב"ה על קין שמש, כדי שלעולם לא יהיה לו דין של בא במחלת, וממילא דמו אסור. יש לציין, כי אף שהכלי יקר נוקט כדעת רבי יהודה, הרי שמסבירו מבחינה עניינית כהגנה על קין, ולא כחיזוק ההבטחה.

תשובה: מפני שהאות נעשה בשביל קין בלבד, ולא לצורך חיזוני⁷.

הפרשנים שהלכו בעקבות דעת רבי יהודה:

החזקוני: "נתן לו אות והאמין בו, אך הכתוב לא גלה".
האבן עזרא: "והנכון בעיני שהשם עשה לו אות עד שהאמין, והכתוב לא גלה האות".
בכור שור: "או בשמים או בארץ, עד שהבטיחו שלא יהרג".
הרד"ק: "שם לו אות בלבד, כלומר חיזק לבבו שלא יפחד שיכה אותו כל מוצאו, ושם מוראו בלב החיות ובני אדם אחריו שלא יכהו"⁸.
לאור מה שראינו יש להעיר, שהאות כאן היה חד פעמי, ומטרתו היתה חיזוק לב קין בקיום הבטחת ה', בדומה לאות חזקיה הנזכר לעיל. לא כתוב בהמשך הפרשה מה היה סופו של קין ולא כתוב שנהרג (מסתמא קוימה הבטחה זו). לפי דעות אלו, עשה קין תשובה וביקש סליחה ("גדול עוני מנשאי"), ולכן קיבל את הבטחת ה' שלא ייהרג. אולם, בגלל שהרג בשוגג גלה ממקומו.
לפי הסברים אלו, הלשון "וישם" קשה, שהרי מתאימה יותר לשון "ויתן!"
בספר "פשט והגיון במקרא" (עמוד 54) מסביר:

לשון 'שימה' היא הנחת דבר ברור, דבר של ממש לפני העיניים, כמו:
"המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות כא, א), "שימה בפיהם" (דברים לא, יט)...
"וישים באזני יהושע" (שמות יז, יד). "וישם" היא לשון יותר ברורה מלשון 'ויתן ה' אות'.

מה שנשאר קשה על פירוש זה, הוא המשך הפסוק: "לבלתי הכות אותו כל מצאו", משמע שזו מטרת האות, והרי על פי פירוש זה, נועד האות להשקטת חששותיו של קין!

ג. אות בגופו של קין כדי שיאמין בהבטחת ה'

"אמר רבי נחמיה: ... שהזריח לו הצרעת".

7. נביא כאן את דעתו של מ. ד. קאסוטו בספרו מאדם ועד נח (עמודים 3-152), שטוען שהאות מהווה התראה לאחרים שלא יכוהו, והבטחה לקין שלא יקום איש להכותו. הוא עושה הבחנה בין הצירוף 'אות ל-' לצירוף 'אות ב-': "לשים אות בפלוגי פירוש, להטיל בפלוגי מכה שתשמש מופת לאחרים, למשל: 'ויתן אותי אשר שמתים בם' (שמות י, ב)... 'אשר שם במצרים אתותיו' (תהילים עח, מג) וכיוצא באלה. לשים אות לפלוגי פירוש, לקבוע סימן לפלוגי, לטובתו ולהנאתו". קאסוטו רואה בפרשה זו את השמעת התנגדותה של התורה לנקמת הדם, שהיתה נהוגה במזרח הקדמון.

8. מוראן של החיות היה דווקא מפני קין ולא מפני שאר בני אדם. ישנו הבדל בין יחסי בני האדם ובעלי החיים לפני המבול ולאחריו. לפני כן, אסורים בעלי החיים באכילה, ולאחריו - מותרים. לאחר המבול נאמר (בראשית ט, ב): "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ". וראה עיונים בספר בראשית נ. ליבוביץ, עמוד 53-57. וברשי"י השלם, הוצאת אריאל עמוד נג, הערה 24.

רבי נחמיה לומד מהפסוקים בשמות (ד, ו; שם, ח) :

ויאמר ה' לו עוד: הבא נא ידך בחיקך. ויבא ידו בחיקו, ויוצאה, והנה ידו מצרעת כשלג... והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקל האת הראשון, והאמינו לקל האת האחרון.

שם הוצרך אות כדי שבני ישראל יאמינו, ונעשה אות בגופו של משה בצרעת. כך גם כאן נעשה האות בצרעת כדי שקין יאמין. כן נוכל להמשיך את הדמיון ולומר, שכשם שאצל משה היה זה סימן זמני להוכיח אמונה, כך גם כאן - סימן זמני עד שהאמין. מקור נוסף לדברי רבי נחמיה הוא בדברי הימים ב (כו, יט): "והצרעת זרחה במצחו". המצורע חשוב כמת⁹, ואות הוא לקין שהצרעת, שמחשיבתו כמת, מכפרת על חטאו (ממדרש רבה המבואר).

לא מצאתי פרשנים ההולכים בדרך זו, אך מה שמוסבר לפי פירוש זה הוא כתיבת "וישם" ולא "ויתן" - שה' שם בגופו של קין אות (מלבד מה שהסברנו בהסבר הראשון, שהרי לפי שני ההסברים - האות נועד כדי שיאמין). הקשיים על פירוש זה:

א. הקושי מהתכלית המוזכרת בפסוק, שאינה תואמת פירוש זה, כפי שהקשנו על הפירוש הקודם.

ב. לפי הסבר זה, היה צריך הפסוק לומר: "וישם ה' בקין אות", ולא "לקין"¹⁰.

ד. ה' נתן לו אות להגנתו

"רב אמר: כלב מסר לו".

על פי פירוש זה, ה' נתן לו אות-סימן להגנתו, במקרה זה - הכלב¹¹, חברו הטוב של האדם. הרמב"ן (בראשית ד, יג) מסביר לנו יותר:

אולי כשהיה נוסע ממקום למקום היה לו אות מאת השם, מורה לו הדרך אשר ילך בה, ובזה ידע שלא יקראנו אסון בדרך ההוא¹².

9. עיין שמות רבה א, לד; סנהדרין מז, א; עבודה זרה ה, א; נדרים סד, ב.

10. בספר תרגום הפשיטתא לתורה והפרשנות היהודית הקדומה (ישעיהו מאורי ירושלים תשנ"ה) מובא (עמוד 100), שהפשיטתא אכן שינה מלשון הכתוב, ותירגם: "בקין".

11. מובן למה מתוך כל החיות נבחר הכלב. הרי לנו המציאות בימינו, שאנשים עיוורים מסתייעים בכלבים כדי למצוא את דרכם. כך נמסר לקין כלב עם חושים מאד מפותחים, כדי שיגן עליו. וראיתי ראייה בדברים רבה (מהדורת ליברמן עמוד 60): "כלב מסר לו, דכל מאן דחמיה ליה עמיה דלא יסניניה",

ומוסיף הרמב"ן, שלא מדובר בפתח מבני אדם, שהרי לא היו קיימים אז בני אדם אחרים (עיין בהערה 4), אלא שהיה מוליכו ודואג שלא ייקלע למקום שיהרגוהו בעלי חיים. וכן מסביר הרמב"ן שדווקא נאמר "וישם", ולא "ויתן" או "ויעש", שמילה זו מורה ששם ה' לו אות קבוע שיהיה עמו תמיד. חז"ל בחרו כלב כי זהו אות קלון וביזוי¹³.

האות נמסר לקין כדי שלא ימצאוהו: "והיה כל מצאי יהרגני... וישם ה' לקין אות, לבלתי הכות אתו כל מצאו" - הדגש הוא על המציאה. טענת קין היתה שמי שימצא אותו - יהרוג אותו. ה' עונה לו שאין לו מה לדאוג, כי על ידי האות לא ימצאוהו¹⁴. לפי פירוש זה, מובנת הלשון: "לקין", שהרי נתנו לו דבר ממשי.

נעיר, שהרמב"ן מיישב את המשך הפסוקים (טז-יז), אשר נראים כסותרים שיטה זו:

ויצא קין מלפני ה', וישב בארץ נוד קדמת עדן. וידע קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך, ויהי בנה עיר, ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך.

אם נגזר על קין לנדוד, ולשם כך אף ניתן לו הכלב, כיצד הוא יושב במקום קבוע ובונה עיר? מסביר הרמב"ן, כי הארץ נקראה על שם קין, שנד שם כל הזמן. את העיר קרא על שם בנו, מפני שהוא עצמו נע ונד, וכל חייו ניסה לבנות ("בונה" במקום "ויבן"), אך מעולם לא הצליח לקנות לעצמו ישיבת קבע. תולדות קין, כל אשר קרה לו, ופירוט צאצאיו, באים להודיע כי ה' ארך אפיים, והאריך לו. והזכיר, כי ה' פקד עוון אבות על בנים, ובסופו של דבר נכרת זרעו של קין (עיין שם בהמשך הפסוקים). כמו כן, מביא הרמב"ן את הדעה מהמדרש, שקין חי שנים רבות ומת במבול. דעה זו תואמת את דעת רבי לוי, המובאת במדרש רבה שהזכרנו: "תלאו ברפיון ובא מבול ושטפו". ולפי זה באמת עזר לו האות¹⁵.

הקשיים על פירוש זה:

א. מדוע נאמר "לבלתי הכות... " - הרי מטרת האות היא שלא ימצאוהו, ועל זה היה צריך להיות הדגש בפסוק (לבלתי מוצאו)!

ובפירוש המגיה (הערה 5 שם): "שכל מי שיראה אותו עם הכלב, שלא ישנא אותו וירחם עליו על שהולך כסומא עם כלב". ועיין שם בהמשך הערתו.

12. לפי הרמב"ן, פסוק יג: "גדול עוני מנשא", הוא וידוי וצידוק הדין. לכן ה' לא גזר עליו מיתה. אבל אם ינדוד קיימת סכנה שייחרג, כיוון שדרך היא מקום סכנה, ולשם כך הסימן.

13. כלב נתפס בחז"ל כבעל חיים שלילי. עיין אוצר האגדה ערך כלב.

14. לפי הרמב"ן, אולי בחרו כלב מפני שמצד אחד דרוש אות קבוע אשר ילווה את קין בדרכו (נע ונד), ויורה לו הדרך ללכת - ולזה אופי ניסי. מצד שני אין קין ראוי לניסים גלויים (כעמוד הענן) - לכן קיים צורך למעט בתופעה. על ידי הכלב ניתן לשלב את שני הדברים.

15. וכן מובא באופן דומה בקהלת רבה ו, ג; ולקמן לב, ה. לפי הרמב"ן, "שבעתים יקם" מוסב על מי שירצח את קין, לכן מובן למה הביא מדרש זה, שקין נהרג במבול (סובר שהיה חייב כליה). הסבר דברי למך מובאים ברמב"ן שם, ובדעה השניה ברש"י. עיין עוד ברד"ק ובאבן עזרא (שם). הבסיס לדבריהם: "הרגתי" בדברי למך, הוא עבר נבואי.

ב. כלב לא הזוכר קודם לכן בפרשה, ואם מדובר בכלב - מדוע לא הזוכר?

ה. אות בגופו להגנתו

"אבא בן קסרי אמר: קרן¹⁶ הצמיח לו".

ובמדרש הגדול (ד, טו): "יש אומרין: קרן קבע במצחו; ויש אומרין: לקח הקב"ה אות מאותיות שמו וכתבו בפניו, שכל חיה שתראה אותו בורחת מלפניו". וכן מתרגם יונתן בן עוזיאל את פסוק טו (מתורגם לעברית על פי יין טוב): "ורשם ה' על פני קין אות מן השם הגדול והנכבד, שלא יהרגוהו כל מוצאו בהסתכלותו בו". ובעקבותיו כותב רש"י: "חקק לו אות משמו במצחו".

וכן בפרקי דרבי אליעזר (פרק כא): "נטל אות אחת מכ"ב אותיות ונתן על זרעו של קין שלא יהרג". בתורה שלמה (עמוד של) מובאים מדרשים המעלים את האותיות ה, י, ו, ט, ז ואת ברית המילה כאפשרויות לשמש למטרה זו¹⁷.

האברבנאל מביא את דעת חכמי האומות שכתבו: "שהיה האות רעש האיברים שהפיל הקב"ה בגופו של קין, שהוא חולי בעצבי התנועה ומפניו היו הבעלי חיים יראים ונרחקים ממנו".

הרלב"ג מסביר, שבשלב הראשון - "כל הרג קין" - הבטיחו ה' שההורג אותו יענש עונש חזק (לא נאמר מה העונש להורגו), או שאין לקין לחשוש שיהרג. בשלב השני - "וישם ה' לקין אות" - שם לו ה' אות שימנע את מוצאו אף מלהכות אותו¹⁸. מדברי הרלב"ג הללו משתמע שהאות היה בגופו. באות זה, אשר לא פורש, התרצה קין.

עוד מקומות בתנ"ך בהם יש שימוש באות (סימן) להגנה:

א. שמות (יב, יג): "והיה הדם לכם לאת על הבתים אשר אתם שם, וראיתי את הדם ופסחתי עלכם, ולא יהיה בכס נגף למשחית בהכתי בארץ מצרים".

16. מה מסמלת הקרן? מובא במדרש רבה המבואר - כדרך בעלי חיים, כדי שיפחדו ממנו, וכדי שיוכל להתגונן ולהלחם בהם.

17. להבדיל, באנציקלופדיה עולם התנ"ך (בראשית עמוד 42), מובאות מקבילות לכך שאות משמש לצורך הגנה (ראה פרקים ד, ה). מובא על ידי הסטוריון היווני הירודוטוס על מנהג שהיה רווח במצרים, בקשר לנרדפים שם, המחפשים להם מקלט: "אם עבדו של אחד האנשים ברח אל תוכו (של מקדש הרקלס במצרים), והתוו עליו אותות קדושים שכן מסר עצמו בידי האל, אסור היה לנגוע בו, והמנהג הזה נהוג כך מזמן קדום ועד עתה". מתקופות מאוחרות יותר, יודעים אנו על תווי מגן שנשאו במצרים בעלי זכות מקלט.

מובאות דעות נוספות באנציקלופדיה מקראית (ז, עמודים 4-123), וכן בספר מאדם ועד נח (עמודים 118-123). לא הבאתי דעות אלו, מאחר ובסיסן נשען על כך שהיתה מסורת שקדמה לתורה.

18. כך מסביר המהדיר בהוצאת מעליות, הערה 74.

ב. יהושע (ב, יב): "ונתתם לי אות אמת" - האות של חוט השני, שנתנו המרגלים לרחב.
 ג. יחזקאל (ט, ד; שם, ו): "ויאמר ה' אלו: עבר בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים... ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו" - המלאך מתווה תו (סימן) על מצחות האנשים בירושלים, למען לא ייפגעו על ידי המשחית.

רס"ג (תפסיר רס"ג עמ' 316-320) מסביר שקין עשה תשובה (כדעת הרמב"ן, ראה הערה 12):

והיות והאדם נהרג באחת משתי הדרכים - או על ידי בני אדם, או על ידי בעלי חיים, הוצרך קין לחסות כפולה, ואת שתיהן נתן לו האלקים.

לבני אדם אשר להם בחירה חופשית - ניתנה אזהרה (והטלת עונש), וה' פרסם זאת לאנשים שבאו אחר כך. כהגנה מבעלי חיים שם בו אות שיהיה כמחיצה בינו לבנינו, שהרי ה' יכול למנוע בעלי חיים ממעשים, כמו שמנע את האריות מדניאל ואת הנחשים מאבותינו. על פי דברים אלו מתחלק הפסוק כך: "ויאמר לו ה': לכן כל הרג קין שבעתים יקם" - הגנה מפני בני אדם על ידי אזהרה; "וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אתו כל מצאו" - הגנה מפני חיות מזיקות. נביא את דברי רס"ג בתיאור האות:

וכבר שאלו אנשים: מה הוא האות ששם לו? ונשיב, יתכן ששם בגופו סימן שהיה... (דבריו כאן חסרים), ואפשר שקבע לו תחום שממנו לא יצא, כנאמר: "ואם יצא יצא הרצח את גבול" וגו' (במדבר לה, כו), ואם לא יצא מן הגבול, לא ייהרג. ואנו כבר אמרנו שביקש מחסה נגד רעת החיות הטורפות.

רד"צ הופמן בפירושו (עמ' קז-קח), מעלה את השאלה ששאלנו על הפירוש הראשון מהמשך הפסוק, ובעקבותיה סובר כפירוש כאן. לפי הסבר זה, שהאות נועד להגנתו, מובן סוף הפסוק אשר מציין את הקשר סיבתי שבגללו הושם: "לבלתי הכות אתו כל מצאו". דברים נוספים המובנים על פי פירוש זה:

- א. שימת האות היא העונה לטענת קין.
  - ב. הלשון "וישם", שהרי הושם אות בגופו של קין.
  - ג. כן מובן "אות" כסימן, ציון (כפי שראינו שמופיע במקומות אחרים כסימן להגנה).
- עד עכשיו ראינו, לפי פירוש זה, כי האות הוא הגנה לקין. אולם, במדרשי פילון מופיע שהאות היה גם עונש לקין. מבואר במדרש תנחומא (בראשית יא)¹⁹:

למדך בן בנו היה, שביעי לדורות וסומא. היה יוצא לצוד והיה בנו אוחזו בידו, כשהיה רואה תינוק חיה היה אומר לו. אמר לו: כמין חיה אני רואה. מתח

את הקשת כנגדו והרג את קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרוג וקרן במצחו; אמר לו ללמד: אבי, הרי דמות אדם הרוג וקרן במצחו. אמר לו למך: וי לי, זקני הוא! טפח שתי ידיו בחרטה ונגע בראש התינוק והרגו בשוגג, שנאמר: "כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי" (בראשית ד, כג).

רש"י מפרש, ככל הנראה על פי מדרש זה, שבמילים "שבעתים יקם" הכוונה היא ללמד, שלאחר שבעה דורות ייקום את נקמתו של הבל. אם כן, אות זה נועד להגן עליו, ולהשאירו בחיים שבעה דורות עד לנקמה. במדרשי פילון (עמ' קה-קו) מובא, שה' הציע לקין חנינה מפני שהיה זה המקרה הראשון של רצח, ולא הרגו, אלא קבע לכולתו בדרך שונה:

אי לזאת, לא ניתנה לו הרשות להימנות על משפחת אביו (בראשית ה, ג), והכריז כי הוא נכרת, לא רק מבית הוריו, אלא גם מהמין האנושי כולו, כעין מין מיוחד ונבדל מסוג החי המדבר, נתון לרדיפה ומנוסה (נע ונד), כאדם שהפך ושינה את טבעו לטבע החיות.

מדברים אלה משמע, שהאות היה בגופו, כעין הקרן שהוזכרה בתנחומא שהובא לעיל²⁰. העונש קשה מאד - קבלת ייסורים של חיים בצל פחד של הריגה. על פי פילון, עונש זה הוא אפילו יותר גדול ממוות חד פעמי²¹. הקרן משמשת כהגנה, אך בהגנה זו גופה נמצא העונש - המשך החיים המיוסרים. לכן, ייענש מי שינסה להפך צו אלוקי זה: "שבעתים יקם". עד כאן פירשנו, שהושם בגופו סימן ממש, אולם אפשר להסביר את דברי אבא בן קסרי - "קרן הצמיח לו", כפירוש הראשון שהבאנו לעיל, שהאות הוא חיזוק. הביטוי 'הצמיח קרן', מופיע פעמיים בתנ"ך:

א. יחזקאל (כט, כא): "אצמיח קרן לבית ישראל".

ב. תהילים (קלב, יז): "שם אצמיח קרן לדוד".

ברור כי הכוונה היא בהשאלה לעוז, גבורה (ובתפילת שמונה עשרה: "מצמיח קרן ישועה"). אם כן, כך אולי צריך להבין את דברי אבא בן קסרי, שהכוונה גם כאן בהשאלה כמשל לקין, שהקב"ה חיזק אותו בגבורה. הקשיים על הפירוש שהיה אדם בגופו להגנתו:

א. על פי הסבר זה צריך להניח, כי נוצרה כאן מציאות ניסית לאורך זמן, בה התהלך קין עם קרן או אות חקוקים על מצחו או על זרועו על ידי ה'. כמו כן, אות זה הגן על קין

20. נוסח המקרא בו השתמש פילון הוא תרגום השבעים, בו מתורגם האות (בתרגום לאנגלית): "Mark", שמשמעו סימן או חותם פיזי. וכן מתורגם שם ביחזקאל ט, ד (הובא לעיל בעמוד 237).

21. בחז"ל חלקו אם מיתה חמורה או ייסורים חמורים (כתובות לג).

באורח פלא מכל מזיקיו. הנחה זו, על אף שאין לשלול אותה לחלוטין, אינה נשמעת סבירה.

ב. לא ראינו בתנ"ך שהמילה "אות" משמשת כאות מאלף בית. השימוש במשמעות זו מתחיל מתקופת המשנה: "הכותב שתי אותיות (בשבת)... חייב" (שבת יב, ג; ועיין מילון אבן-שושן א, עמוד 25).

ג. לפי הרלב"ג ורש"י, "כל הרג קין" הוא מקרא קצר, והמילים: "שבעתים יקם" הן עונשו של קין (שנהרג על ידי למך או במבול). לפי זה, יש כאן שינוי נושא בתוך הפסוק, מה שמופיע במקומות אחרים אך מדחיק כאן את הכתוב.

ו. ה' עשה את קין לאות

"רב אמר: עשאו אות לרוצחנים. רבי חנין אמר: עשאו אות לבעלי תשובה". דבר זה מצינו גם בדברים רבה (מהדורת ליברמן עמוד 60): "דבר אחר: אות לבעלי תשובה, שאם עשו תשובה שהם מתקבלים. רבי חנין אומר: אות לרוצחנין שיהיו בורחין לערי מקלט וניצולין".

מחלוקתם תלויה, למעשה, בפירוש דברי קין: "גדול עוני מנשא" - האם נאמרו מתוך טרוניה, או מתוך וידוי אמיתי של תשובה? בויקרא רבה (י, ה)²² למדו מכאן שעשה תשובה:

יהודה ברבי אמר: תשובה עושה מחצה, ותפילה עושה הכל... תשובה עושה מחצה, ממי את למד? מקין, שנגזרה עליו גזירה קשה... וכיון שעשה תשובה נמנע ממנו חצי גזירה. ומנין שעשה תשובה? שנאמר: "ויאמר קין אל ה': גדול עוני מנשא".

על פי ויקרא רבה, אפילו מי שירצח יש לו תקווה לחזור בתשובה ויתמעט עונשו. בבראשית רבה (כב, יג) מתוארת פגישתו של קין עם אדם הראשון, כשתוצאת הפגישה היא חזרתו של אדם בתשובה.

הדעה שעשאו הקב"ה אות לרוצחים, מבוססת על כך שהיתה זאת הפעם הראשונה בה מבוצע רצח. לקין לא היה ממי ללמוד, אך מכאן והלאה לכולם יש ממי ללמוד - מקין עצמו. מעתה, מי שירצח ייענש. אם כן, קין עצמו הוא אות לרוצחים בעתיד.

לפי דברים רבה המוזכר לעיל, האות הוא דווקא למי שירצח בשוגג, שיוכל לברוח לעיר מקלט ולהינצל. זאת על בסיס ההקבלה - כמו שעל קין נגזר: "נע ונד תהיה בארץ" - כך גם הרוצח בשוגג גולה²³.

22. עיין בויקרא רבה מהדורת מרדכי מרגליות (ניו יורק וירושלים, תשנ"ג) עמוד רד-רה ובהערותיו שם 6, 1-6.

רש"ר הירש הולך בכיוון זה. נגזר על קין להיות נע ונד בארץ. קין אשר היה עובד אדמה - יהיה מנותק ממנה. בכל הארץ לא ימצא מנוח, וגם החברה תתנכר לו. "גדול עוני מנשא" - עכשיו מבין קין שלא רק רצח את אחיו אלא רצח גם את עצמו, הפך להיות ארור, נע ונד ומנותק מהחברה. קין פוחד - "כל מצאי יהרגני". כעונשו של רוצח בשגגה, דווקא ביראתו המתמדת מפני גואל הדם מתקיים חשש זה. על פי זה, פירוש פסוק יד הוא (רש"ר הירש שם):

לכן - הואיל ומצבו של קין הוא בלתי נסבל - לכן ישמע זאת כל הבא להרוג את קין כדי לנקום את נקמתו של הבל... שכן, הכל יודעים שחיינו הם אזהרה לרוצחים יותר מאשר מותו.

לפי פירוש זה, משמעות המילים: "וישם ה' לקין אות", היא בעצם: "וישם ה' את קין לאות". רש"ר הירש מעלה בעיה זו בלשון הפסוק, ועונה שתי תשובות:

- א. מצאנו מקום נוסף בו נאמר "שום" שלאחריו "ל-": "לכלכם ישם שרי אלפים" (שמואל א כב, ז), שמשמעו הוא: "את כולכם ישם לשרי אלפים".
- ב. על פי תחילת הפסוק (רש"ר הירש שם): "לכן - הואיל ומצבו של קין הוא כל כך מעיק - ישמע זאת כל הבא להרוג: שבעתים תוקח ממנו נקמה. כך גזר ה' על קין חיים שיהיו לאות ולאזהרה".

יש להעיר, כי לפי פירוש זה, אות משמעו משל (ראה הקדמה). כאילו נאמר: "וישם את קין למשל". ראינו עוד מקומות בהם מופיע אות כמשל: "ונתתי פני באיש ההוא, והשמתיהו לאות ולמשלים" (יחזקאל יד, ח)²⁴.

ז. סיכום

אפשר לחלק את הדעות שראינו לפי המשמעויות השונות שהעלנו בהקדמה:

1. מופת, מעשה פלא. מטרת האות היא בשביל קין, כדי שיאמין בהבטחת ה' ולא יפחד. על פי חלק מהדעות אותו שימש גם כאזהרה שלא יהרגוהו. מלבד הדעות בפירוש זה שאין אנו יודעים את האות שה' עשה, יש הסוברים שהאות היה: הזרחת השמש, שימת מוראו של קין בלב בעלי החיים וצרעת.

23. גם הפירושים האחרים שהבאתי קודם לכן, יסכימו שיש ללמוד מקין דברים אלה, אך אין הם רואים זאת כאות המפורש בכתוב.

24. דוגמאות נוספות לכך ניתן למצוא בקונקורדנציה עמוד 29.

2. סימן, ציון. האות הוא למטרת הגנה לקין, ויש אומרים שגם שימש כעונש או הכנה לעונש. מלבד הדעות בפירוש זה שאין אנו יודעים את האות שה' עשה, יש הסוברים שהאות היה: כלב, קרן ואות מהאלף בית.
3. משל, קין הוא האות. מטרת קין כמשל היא שילמדו ממנו, בעיקר רוצחים, רוצחים לעתיד ובעלי תשובה.

האם שימת האות השיגה את מטרתה? לפי הפירוש הראשון - כן. לפי הפירוש השני - ראינו שדבר זה תלוי בפירושים אם האות הוא גם עונש לקין שבגללה לאחר שבעה דורות נהרג על ידי למך, או שאין באות משום עונש (שהרי קין חייב כליה), ונהרג במבול (ראינו שפירושים אלה מחולקים לגבי פירוש המילה: "שבעתים"). לפי הפירוש השלישי - אי אפשר לדעת. ראינו כי הבעיות של הפירוש הראשון (הסיבה היא שלא ימצאוהו ויהרגוהו, ואת זה אין האות מונע לגמרי) והפירוש השלישי (לא כתוב שה' שם את קין לאות) הן בעיות בפשט הכתוב, ואילו בעייתו העיקרית של הפירוש השני היא הסבירות במציאות (לא הגיוני שקין הסתובב עם אות משם ה' או עם קרן על מצחו). ייתכן שבגלל חוסר סבירות זו לא רצו חלק מהמפרשים לפרש כך, והעדיפו להידחק בפשט הפסוק. ראינו הרבה השערות בפירוש האות, ואף על פי שלא נוכל לדעת את התשובה בוודאות, ניתן להצביע על אחת מהמשמעויות²⁵. דעתי נוטה לפירוש השני, שהאות היה סימן בגופו להגנתו שהכתוב לא פירש, כמו פירוש הרלב"ג, מאחר שהוא מסתדר בפסוק בצורה הטובה ביותר מבחינה סגנונית. אביא מספר השערות לפתור את בעיית חוסר הסבירות:

- א. היה זה סימן פנימי אשר הרתיע אנשים ובעלי חיים להתקרב (אולי זו כוונת הפירוש ששם לו אות משמו). מצאנו דבר דומה אשר מופיע ביחזקאל (הובא לעיל עמוד 237), שהמלאך שם תו (סימן) על מצחות האנשים, שבזכותו לא נפגעו על ידי המשחית²⁶.
- ב. כאן, כאשר מדובר בהגנה מבעלי חיים, כותב הנצי"ב בהעמק דבר: "וידוע דחיות ועופות מבינים כמה דברים נסתרים יותר מאדם, משום הכי היה להם האות". לפי זה, ייתכן שקין הסתובב עם סימן (פנימי או חיצוני), וזה דווקא הרחיק בעלי חיים (כמו שיש משרוקית שרק כלבים שומעים).
- ג. לפי הדעות שקין עשה תשובה, אפשר לומר שהיה לו סימן היכר, כמו שמצאנו אצל משה שקרנו פניו (שמות לד, כט).

25. וכך כתב קאסוטו בספרו מאדם עד נח (עמודים 3-152): "מה היתה האות? לא נאמר בכתוב. דרשות חז"ל ידועות, ואינן פשוטו של מקרא, ובפשט אין שום רמז למהותה של האות, ואי אפשר לנו לנחש מה שהכתוב לא הגיד".

26. עיין בחידושי אגדות למהר"ל, שבת נה, א, שמבאר תו זה כאות מחותמו של הקב"ה - אמת. פירוש זה מתאים לכאן על פי המפרשים שהזכרנו לעיל, שהקב"ה שם לו אות משמו.